

MEVDUAT SİGORTA SİSTEMİ VE AHLAKİ TEHLİKE: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Yard. Doç. Dr. Alövsat Müslümov*
Doğuş Üniversitesi, İşletme Bölümü
amuslimov@dogus.edu.tr

ÖZET: Çalışmamızda, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların finansal verileri esas alınarak, 1994 yılında Türkiye’de uygulanmaya başlayan %100 güvenceli doğrudan mevduat sigortasının bankacılık sektörü performansı üzerinde etkileri analiz edilmiştir. Oluşturduğumuz teorik çerçeve %100 güvenceli doğrudan mevduat sigortasının bankacılık sektöründe ahlaki tehlike sorununa, bu sorunun ise Türk bankacılık sektörünün 1994 sonrası dönemde kötü performansına neden olduğu hipotezini önermektedir. Ekonomide %100 güvenceli mevduat sigorta sisteminin olduğu durumlarda, getiriden faydalanan taraf (mevduat sahibi ve bankalar) ile riski üstlenen tarafın (nihai olarak vergi ödeyiciler) farklı olması bankacılık sektöründe asimetrik bilgi ve sonuçta, ahlaki tehlike sorunu doğurmaktadır. Ahlaki tehlike sorunu ise özellikle, bu soruna yüksek duyarlılığı olan küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının performansının kötüleşmesinin nedenidir.

Araştırma bulgularımız, oluşturduğumuz teorik çerçeveyi doğrular niteliktedir. Türkiye’de 1994 yılında uygulanmaya başlayan %100 güvenceli mevduat sigorta sistemi sonrasında ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlılığı olan küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının sermaye yeterliliğini kayb ettikleri, kredi, likidite risklerinin arttığı, gelir-gider dengesinin bozulduğu, ortalama faiz yükünün arttığı ve temsilcilik maliyetinin yükseldiği araştırma bulgularımız arasındadır. Banka performans değişkenlerindeki değişimler ekonomik konjonktürün etkisinden arındırıldığı için bu kötüleşmenin ana nedeninin %100 güvenceli mevduat sigorta sisteminin getirdiği ahlaki tehlike sorunu olması olasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Bankacılık Sektörü, Asimetrik Bilgi, Ahlaki Tehlike, Finansal Krizler.*

* Yorumları ve önerileri ile araştırmanın daha iyi hale gelmesini sağlayan Prof. Dr. Cudi Tuncer Gürsoy ve Prof. Dr. Özer Ertuna’ya teşekkürlerimi sunuyorum. Araştırma verilerinin girilmesinde eksiksiz araştırma asistanlığı görevi üstlenen Mahmut Özkarabüber’e ayrıca teşekkür ediyorum.

I. GİRİŞ

Çalışmamızda mevduat sigortası sisteminin Türkiye bankacılık sistemi üzerinde etkileri analiz edilmektedir. Çalışmamız aşağıdaki gibi organize edilmiştir. İkinci bölüm teorik çerçeveyi tanımlamakta, üçüncü bölüm araştırma metodolojisini açıklamakta, dördüncü bölüm araştırma bulgularını yorumlamakta, beşinci bölüm ise araştırma sonuçlarını özetlemektedir.

II. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Bankacılık Krizleri ve Mevduat Sigorta Fonu

Bankaların karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi, mevduat sahiplerinin birikimlerini bankadan aynı zamanda çekmek istemesidir. Bankaların aktif-pasif yönetiminde likidite uyumsuzluğu, diğer bir ifadeyle, banka pasiflerinin likiditesinin çok yüksek, fakat banka aktiflerinin (örneğin, banka kredileri) likiditesinin düşük olması, bankaların “bankaya hücum” riskine karşı duyarlılığını artırmaktadır¹. Bankacılık sisteminde mevduat sahiplerinin tümü mevduatlarını aynı zamanda bankadan çekmek isterse, bankacılık krizleri ortaya çıkabilmektedir.

Bankacılık krizleri son yıllarda, uluslararası finansal sistemin istikrarını küresel boyutta ciddi biçimde tehdit ettiği gözlemlenmektedir. Son yirmi beş yılda gelişmiş ve gelişmekte olan 93 farklı ülkede 112 sistemik bankacılık krizi olayı gözlemlenmiştir². Büyük ölçekli bankacılık krizleri ulusal ekonomilere ciddi maddi külfet getirmektedir. Bankacılık krizlerinde mevduat sahipleri birikimlerine, ‘iyi’ borçlular ise (ödünç aldıkları borçları zamanında ve tüm yükümlülükleri ile beraber geri ödeyen güvenilir kredi sahipleri) kredi kaynağına erişememekte, vergi mükellefleri ise bankacılık krizlerinin yol açtığı maddi külfetin faturasını ödemekle yükümlü kılınmaktadır.

Bankacılık krizlerinin ağır faturasından kaçınmak için yasa koyucular, bankacılık sektörünün çerçevesinde *finansal emniyet ağı* oluşturmaktadır. Finansal emniyet ağı olası bankacılık krizlerinde, bankacılık sektörü, finansal sistem ve ekonomini olumsuz etkilerden koruyabilmek için çeşitli araçlar içermektedir. Bu araçlar içerisinde doğrudan veya dolaylı mevduat sigortası, Merkez Bankası rezervleri ve politikaları, banka iflaslarının çözüm prosedürleri ile bankaların denetlenmesi ve düzenlenmesi stratejileri vardır.

Finansal emniyet ağı içerisinde finansal ekonomi yazınında en fazla tartışma konusu olan araç doğrudan mevduat sigortasıdır. 1980 yılında 16 ülkede doğrudan mevduat sigortası uygulanırken, bu rakam 1999 yılında 68 ülke olmuştur³. 1994 yılında yeni oluşturulan Avrupa Birliği tek bankacılık sisteminde mevduat sigorta sistemi getirilmiştir. Ülkelerin

¹ Allen, F. and D. Gale (1998) ‘Optimal Banking Crises,’ *Journal of Finance*, Vol. 53, issue 4, pp. 1245-1284

² Kane, E. J. and A. Demirguc-Kunt (2001) ‘Deposit Insurance Around the Globe: Where Does It Work?’ *NBER Working Paper*, Nr. 8493., p. 2

³ Beck, T (2001) ‘Deposit Insurance as a Private Club: Is Germany a Model?’ *Worldbank Working Paper*, p.2

mevduat sigortasının yaygın biçimde kabul etmesinin temel nedeni, sistemin kabul edildiği zaman hiçbir bütçe harcamasına gerek duyulmaması ve sistemin bankacılık paniklerine karşı masrafsız bir çözüm yolu olarak görülmesidir. Diğer taraftan, mevduat sigortasının küçük mevduat sahiplerini koruduğu ve küçük ölçekli bankaların mevduat pazarında büyük ölçekli bankalar ile rekabet gücünü artırdığı da iddia edilmektedir. Mevduat sigorta sistemlerinin Bretton Woods kurumları (özellikle, IMF) tarafından savunulması ve önerilmesi, bu sistemin yaygınlaşması için bir etken olmuştur.

2.2. Mevduat Sigorta Fonunun Türkiye Uygulaması

Mevduat sigorta sistemi dünya çapında yaygınlaşsa da, sistemin dizaynı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkiye, Meksika ve Japonya mevduatlara %100 güvence getirmekte, Şili, İsviçre ve İngiltere’de ise mevduat sigortası tutarı söz konusu ülkelerin kişi başına GSYİH değerini aşmamaktadır. Mevduat sigortası fonlarının yapısı, idaresi ve fonlaması da, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir⁴.

Mevduat sigortası ile ilgili Türkiye’de ilk düzenlemeler 1930 yıllarında yapılmıştır. Kurumsallaşmış sigorta uygulamasına ise 1960 yılında geçilmiş ve bu konuda son temel düzenleme 1983 yılında yapılmıştır⁵. Fakat 1994 yılına kadar Türkiye’de uygulanan mevduat sigorta sistemi, mevduatlara %100 güvence getirmiyordu. %100 güvenceli mevduat sigorta sistemine geçilmesinde 1994 yılında gerçekleşen ekonomik krizin yüksek payı vardır. Dolayısıyla, %100 güvenceli tasarruf mevduat sigorta sistemine neden gerek görüldüğünü anlayabilmek için öncelikle, söz konusu krizin ana nedenleri incelenmelidir.

1994 krizinin esas nedenlerinden biri artan kamu açıkları olmuştur. Artan kamu açıkları ülkede aşırı boyutlara ulaşan enflasyonun temel nedenlerinden biri idi. 1989 yılından itibaren enflasyonun azaltılması ve nihai olarak, kontrol altına alınması hükümetin temel hedefleri arasına konulmuştu. Fakat enflasyonun kontrol altına alınması için reel sektörün dengeleri ile uyumlu bir araç yerine döviz kurlarını bastırma politikasının izlenmesi TL’nin yabancı paralar karşısında değerlenmesi⁶ ile sonuçlanmıştır. TL’nin reel olarak aşırı değer kazanması Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta, ekonominin iç dengesizlikleri dış dengede de hızlı bir bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açıkları önemli boyutlara ulaşmıştır.. Hızla bozulan iç ve dış dengeler ise 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır.

Ekonomik krizden çıkış için 5 Nisan 1994 tarihinde *Ekonomik Önlemler Uygulama Planı* yürürlüğe konulmuştur. Bu planda, mali piyasalarda istikrarı sağlayacak ve mali sisteme güveni tesis edecek düzenlemeler arasında mevduatı sigortası kapsamının genişletilmesi vardı. Kapsam genişletilmesinden kasıt tüm tasarruf mevduatının, faizleri ile birlikte

⁴ Kane, Demirguc-Kunt, a.g.e. s. 6-7.

⁵ Mesutoğlu, B. (1997) ‘Dünyada Mevduat Sigortası Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler’, *Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi*, Ankara:

⁶ TL’nin 1 ABD Dolar’ı ve 1.5 Alman Markı döviz sepetine karşı reel kur değerlenmesi bu dönemde %29.6’ya eşitti.

koruma kapsamına alınmasıdır. Aynı yılda, sermaye yeterliliği kriterine dayandırılmış bir prim sistemine de geçilmiştir.

Başlangıçta, Türkiye’de %100 mevduat sigortasına geçilmesi, bankalardan mevduat kaçışını engellemek için uygun bir yöntem olarak düşünülmüştür. Fakat 1994 yılından sonra gelişen olaylar, bu sistemin para piyasalarında başlayan yangının ana nedenlerinden biri olduğunu göstermektedir. İşlevlerini yerine getiremediği gerekçesiyle, 1997 yılından itibaren Türkiye’de bazı bankalar Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesine alınmıştır. Son beş yıllık dönemde TMSF bünyesine alınan bankalar ve bu bankalarda yaşanan yeniden yapılanma süreci aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002 (Mart Ayı İtibariyle)	Toplam
Devralınan Banka Sayısı	1	1	6	3	8	-	19
Birleştirilen Banka Sayısı	-	-	-	-	7	1	8
Satılan Banka Sayısı	-	-	-	-	3	1	4
Lisansı İptal Edilen Banka Sayısı	-	-	-	-	3	-	3
Fon Bünyesindeki Banka Sayısı*	1	2	8	11	6	3	

* Mart 2001 tarihi itibariyle, TMSF bünyesindeki bankalar Bayındırbank, Toprakbank ve Türk Ticaret Bankasıdır.

Kaynak: Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Üst Kurulu (BDDK)

TMSF bünyesine alınan bankaların doğurduğu mali yük 9-10 milyar ABD Doları aştığı tahmin edilmektedir. Üstelik ülkedeki bankacılık krizinin etkileri bankacılık sektörünün sınırlarını aşmıştır. Bankacılık sistemine olan güvenin azalması diğer ulusal finansal kurum ve pazarlara olan güveni sarsmış, sonuçta yabancı sermaye Türkiye’yi kısa süre içerisinde terk etmiş ve ekonomi finansal krizle yüzleşmiştir. Finansal krizin bir başka nedeni ise devletin sürdürülemez iç borç dinamiğidir.

Ülkede oluşan finansal krizde sınırsız mevduat sigortası uygulamasının katkısı önemli düzeydedir. Bu nedenle, BDDK “Banka sermayelerinin güçlendirilmesi programı”⁷ isimli programında amaçları arasında “piyasa disiplini üzerinde olumsuz etkilere sahip bulunan tam güvence mekanizmasının kaldırılabilmesi için uygun ortam yaratılacağı” ifadesine yer vermiştir. 06.01.2001 tarihinde yayınlanan resmi karar ile Türkiye’de %100 güvenceli tasarruf mevduat sigortasından vazgeçilmiş ve kısmı tasarruf mevduat sigortasına dönülmüştür.

2.3. Mevduat Sigorta Fonu Uygulamasının Başarısızlığı ve Asimetrik Bilgi Sorunu

Doğrudan mevduat sigortasının son yıllarda birçok ülkede yaygınlaşmasına rağmen, son Türkiye örneğinde olduğu gibi, para piyasalarında finansal krizlere götüren bir olaylar zincirini başlattığı iddiasıyla finansal ekonomi yazınında tartışılmaktadır. Demirgüç-Kunt ve Detragiache (2000), doğrudan mevduat sigortası sistemlerine sahip olan ülkelerde

⁷ **Kaynak:** Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Üst Kurulu (<http://www.bddk.org.tr>)

sistemik bankacılık krizlerinin daha sık oluştuğunu ve bu ülkelerin doğrudan mevduat sigorta sistemlerine sahip olmayan ülkelere nazaran, sistemik risk faktörlerine karşı daha duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır⁸. Demirgüç-Kunt ve Huizinga (1999), kabul edilen doğrudan mevduat sigortası sisteminin, mevduat sahipleri ve alacaklılar tarafından yerine getirilen piyasa disiplini sürecini zedelediğini göstermektedir⁹. Beck (2000), doğrudan mevduat sigortası sisteminin başarısızlık nedenlerinden birisinin sistemin dizayn sorunları olduğunu ifade etmektedir¹⁰.

Mevduat sigortası sisteminin başarısızlık nedenlerinden birisi piyasa disiplini üzerinde olumsuz etkisidir. Mevduat sigortasının söz konusu olmadığı durumlarda, piyasa disiplini bankalar üzerinde önemli rol oynamaktadır. Banka faaliyetlerinin etkinliği konusunda endişe verici bir gelişme söz konusu ise mevduat sahipleri mevduatlarını bankadan çekerek, alacaklılar ise alacaklarını tahsil etmeye çalışarak buna tepki vermekte ve bankaların irrasyonel davranışları engellenmektedir. Alacaklıların ve mevduat sahiplerinin eşzamanlı toplu tepkisi ise bankacılık krizlerine yol açabilmektedir.

Allen ve Gale (1997), tüm bankacılık krizlerinin kötü olmadığı ve tüm bankacılık krizlerinin mutlaka elimine edilmesi gerektiği konusundaki tutumunun yanlış olduğunu iddia etmektedir. Çünkü tüm bankacılık krizlerinin fayda ve maliyetleri vardır, bankacılık krizlerinin tümünün ortadan kaldırılması bankacılık sistemi üzerinde maliyetli sınırlamaların oluşmasına neden olacaktır¹¹.

Mevduat sigortası sisteminin uygulamada, başarılı sonuçlar vermemesinin altında yatan önemli faktörlerden birisi asimetrik bilgi sorunudur. Ekonomi teorisi bir sözleşmeye taraf olan tarafların eşit bilgiye sahip olduğunu ve işlerini görmek için bir temsilci kullandıklarında, o temsilcinin faaliyetlerini tam olarak gözlemleyebildiklerini ifade eder. Fakat, güncel hayatta sözleşmeye taraf olan tarafların eşit bilgiye sahip olmadığı ve temsilcinin faaliyetlerinin kontrol edilmesinin maliyetli olduğu pazar durumlarına oldukça sık rastlanmaktadır. Bu durumlarda, asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmakta ve pazar dengesi ilk en iyi değerinden sapa göstermektedir¹².

Mevduat sigorta sistemi asimetrik bilginin etken olduğu bir sözleşme türünü ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, mevduat sigorta sistemi, tarafları bankalar, mevduat sahipleri, denetimciler, politikacılar ve vergi ödeyicilerden oluşan çok taraflı bir temsilcilik sözleşmesidir¹³ ve bu çok taraflı sözleşmede nihai olarak maliyeti üstlenen ile nihai fayda sağlayan taraflar bir birinden farklıdır.

⁸ Demirgüç-Kunt, A. and E. Detragiache (2000) 'Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability?' *IMF Working Paper 00/3*.

⁹ Demirgüç-Kunt, A. and H. Huizinga (1999) 'Market Discipline and Financial Safety Net Design,' *World Bank Policy Research Working Paper 2183*.

¹⁰ Beck, T. (2000) 'Deposit Insurance as Private Club: Is Germany a Model?' *Worldbank Working Paper*

¹¹ Allen, F. and D. Gale (1998) 'Optimal Banking Crises,' *Journal of Finance*, Vol. 53 (4), pp. 1245-1284

¹² Mattesini, F. (1993) *Financial Markets, Asymmetric Information and Macroeconomic Equilibrium*, Dartmouth Publishing, Vermont, USA.

¹³ Kane, E. J. (1995) 'Three Paradigms for the Role of Capitalization Requirements in Insured Financial Institutions,' *Journal of Banking and Finance*, Vol. 19, 431-459.

Mevduat sigortasının olmadığı ülkelerde bir banka iflası söz konusu ise bunun maliyetleri mevduat sahipleri ve iflas eden banka tarafından üstlenecektir. Dolayısıyla, yatırımcı (*mevduat sahibi*) getiri (*mevduat faizi getirisi*) kazanmak için risk (*mevduatın geri ödenmeme riski*) üstlenmektedir. Mevduat sahibi mevduatın geri ödenmeme riski ile karşı karşıya olduğu için bankalar üzerinde piyasa disiplini mekanizması oluşturacak ve bankaların onların çıkarları aleyhine, aşırı risk almaları durumunda mevduatlarını bankadan çekme tehditleri ile bu durumu engelleyecektir. Bankaların faaliyet etkinliğinde oluşacak her hangi bir aksaklık, mevduat sahipleri tarafından mevduat silahı aracılığıyla cezalandırılacaktır.

Fakat, mevduat sigortasının getirilmesi yukarıda bahsedildiği gibi, bankacılık sözleşmesinin kapsamını genişletmekte ve getiri sağlamayanların (vergi ödeyicilerin) riski üstlenmelerini zorunlu kılmaktadır. Mevduat sahibi, mevduat sigortası sisteminde mevduatlarının devlet güvencesinde olduğunu bildiklerinden, mevduatlarını yüksek getiri beklentisi ile yüksek riskli bankalara yönlendirebilmektedir. Bu durumda, piyasa disiplini mekanizması zayıf olduğundan, bankaların aşırı risk almak inisiyatifleri artmaktadır. Bu durum bankacılık sektörünün sistemik risk faktörlerine duyarlılığını artırmakta ve asimetrik bilginin bir sorunu olan *ahlaki tehlike* sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Üçüncü bir tarafın riski üstlendiği durumda ortaya çıkan ahlaki tehlike sorunu bankaları çıkar sağlamak için iflas etmeğe götürdüğü Akerlof ve Romer (1993) modelinde açıklanmıştır. Bu modele göre işletme borçlarının devlet tarafından ödenileceğinin garanti edildiği durumlarda, kar etmek amacıyla iflasa gidilmektedir¹⁴. Burada dikkati çeken nokta, risklerin üçüncü bir taraf tarafından üstlenildiği için iflasın bir taraftan başarı için kumar oynanmasından, diğer taraftan ise yağmalama isteğinden kaynaklanmasıdır.

Devlet güvencesinin getirdiği rahatlık bankaların dış borçlanma eğilimini artırmakta ve mevduat sigortası tarafından nihai olarak güvence altına alınan yabancı para riski ortaya çıkmaktadır¹⁵. Bankaların gereğinden fazla dış borçlanmaya gitmesi ise ekonominin spekülatif ataklara karşı daha duyarlı konuma gelmesine neden olmaktadır. Ahlaki tehlikenin ortaya çıktığı bu durum makroekonomik istikrarı olumsuz yönde etkilemektedir.

III. ARAŞTIRMA DİZAYNI VE VERİLER

3.1. Araştırma Modeli

Önceki bölümde tanımladığımız teorik çerçeve, Türkiye’de 1994 yılında yasalaşan ve uygulanmaya başlayan %100 mevduat güvencesinin piyasa disiplini üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ve bankacılık sektöründe ahlaki tehlike sorununa neden olduğunu ifade etmektedir. Ahlaki tehlike sorunu bankacılık sektörünün aşırı risk almasına ve bankacılık

¹⁴ Akerlof, G. A. and P. Romer (1993) ‘Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit,’ *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2, 1-73.

¹⁵ McKinnon, R. I. and H. Pill (1999) ‘Exchange Rate Regimes for Emerging Markets: Moral Hazard and International Overborrowing,’ *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 15, 19-38

kaynaklarının erozyonuna neden olmaktadır. Araştırma öngörülleri ile durumu ifade edersek, ahlaki tehlike sorunu;

- Bankalarının sermaye yeterliliğinin azalmasına,
- Bankaların kredi riskinin artmasına,
- Bankaların döviz pozisyonu riskinin artmasına,
- Bankaların likidite riskinin artmasına,
- Bankaların gelir-gider dengesinin gelirler aleyhine bozulmasına,
- Mevduatlara daha yüksek faiz oranları ödenmesine,
- Bankaların temsilcilik maliyetinin artmasına,

neden olmaktadır.

3.2. Araştırma Değişkenleri

Bankalarda ahlaki tehlike sorunun boyutlarını ortaya koyabilmek için bankaların ahlaki tehlike sorununa duyarlı finansal değişkenlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Araştırma öngörülleriimize paralel olarak formüle edilen değişkenler aşağıda tanımlanmıştır.

- *Sermaye Yeterliliği Değişkenleri*: (i) sermaye standart oranı; (ii) (özkaynak + toplam kar)/(mevduat + mevduat dışı kaynaklar)
- *Kredi Riski Değişkenleri*: (i) toplam krediler/toplam aktifler; (ii) takipteki krediler/toplam krediler
- *Döviz Pozisyonu Riski Değişkenleri*: (i) döviz pozisyonu¹⁶/özkaynak
- *Likidite Riski Değişkenleri*: (i) likit aktifler/(mevduat + mevduat dışı kaynaklar)
- *Gelir Gider Dengesi Değişkenleri*: (i) vergi öncesi kar/ortalama toplam aktifler; (ii) faiz gelirleri/faiz giderleri; (iii) toplam gelirler/toplam giderler
- *Faiz Gelir ve Giderleri Değişkenleri*: (i) faiz gelirleri/ortalama getirili aktifler; (ii) faiz giderleri / ortalama götürülü aktifler
- *Temsilcilik Maliyeti Değişkenleri*: (i) (personel gideri + kidem tazminatı)/toplam aktifler; (ii) faaliyet gideri/toplam aktifler

3.3. Karşılaştırma Dayanağının Oluşturulması

Araştırma modelimiz, ahlaki tehlike sorunun ortaya konabilmesi için %100 mevduat sigorta sisteminin getirildiği 1994 yılı öncesi ve sonrası dönemler arasında bir farklılaşım testinin yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Fakat bankacılık sistemindeki tüm bankaları kapsayacak böyle bir analiz, bankacılık sisteminde ahlaki tehlike sorunun boyutunu ortaya koymaktan daha öte, 1994 sonrası ekonomik konjonktürün banka performansı üzerinde etkisini ortaya koyacaktır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik konjonktürün banka faaliyeti üzerinde etkisini ayırt edebilmek için sağlıklı bir karşılaştırma dayanağının (*benchmark*) oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulacak bu

¹⁶ Döviz pozisyonu yabancı para pasifleri ve aktifleri arasındaki fark olarak tanımlanmıştır.

karşılaştırma dayanağının kapsamı ahlaki tehlike sorunundan minimum şekilde etkilenen bankalardan oluşacaktır..Bu bankalar grubunun saptanabilmesi için ise öncelikle, hangi bankaların ahlaki tehlike sorunundan en az etkileneceklerinin tartışılması gerekmektedir.

Türkiye’de bankaların tümü ahlaki tehlike sorununa aynı derecede duyarlı değildir. Örneğin, kamu bankaları zaten %100 mevduat sigortası kalkını altında olduğu için 1994 yılı (%100 mevduat sigortasının getirildiği yıl) onlar için önemli bir değişim yılı olmayacaktır. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı bankaların ise farklı yasal düzenlemelere tabi olduğu anımsanırsa, ahlaki tehlike sorunun bu bankalar üzerinde maliyetinin önemsiz boyutta olacağı görülecektir. Mevduat sigortası sistemi mevduatlarla ilgili olduğundan, bu sistem mevduat kabul etmeyen yatırım ve kalkınma bankalarının faaliyet sonuçlarına etki etmeyecektir. %100 mevduat sigortasının en az etkileyeceği banka gruplarından sonuncusu ise büyük ölçekli özel bankalardır. Büyük ölçekli özel bankalar piyasa disiplininin daha bağlı olmaları ve iflas olasılıklarının küçük ölçekli bankalardan daha düşük olmasından dolayı, mevduat sigortası sistemine karşı daha duysız oldukları iddia edilebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, ahlaki tehlike sorununa en duyarlı bankalar küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarıdır. Bu bankaların mevduat sigorta sisteminin getirilmesinden sonraki gerçek performanslarını ölçebilmek için finansal değişken değerlerinin karşılaştırma dayanağı olarak tanımlanan bankacılık sektörü değerlerine göre ayarlanması gerekmektedir.

Karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış finansal değişken değerleri, küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalara ait finansal değişken değerlerinden, bankacılık sisteminde bu bankalar dışında kalan bankalara ait finansal değişken değerlerinin ortancası çıkartılarak hesaplanmıştır. Karşılaştırma dayanağına göre finansal değişken değerlerinin ayarlanması ekonomik konjonktürün örneklem üzerinde etkisini arındırmaktadır.

3.4. Araştırma Metodolojisi

Araştırma öngörülerimiz 1994 öncesi ve sonrası dönemlere ait karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış finansal değişken değerleri arasında bir farklılaşımın olduğunu ifade etmektedir. Araştırmamızda 1994 öncesi ve sonrası dönemlere ait karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış finansal değişken değerleri, 1994 öncesi dönem için 1988-1993 yılları, 1994 dönemi için ise 1994-2000 yılları arasında hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerlerin 1994 öncesi ve sonrası dönemleri için her bankaya ait ortanca değerler hesaplanmıştır.

Hesaplanmış olan 1994 öncesi ve sonrası değerlerin ortancaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek için *Wilcoxon Parametrik Olmayan İşaretli Sıra Testi* uygulanmıştır. Parametrik olmayan testin tercih edilmesinin ana nedeni finansal oranların normal dağılıma sahip olmamasıdır.

3.5. Araştırma Verileri

Araştırmamızda kullanılan bankacılık sektörü finansal verilerin kaynağı Türkiye Bankalar Birliğidir (TBB). 2000 yılı 12 aylık TBB verilerine göre Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar arasında küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının sayısı 33’dür. Bu bankalar arasında 1994 öncesi ve sonrası için finansal verileri bulunan banka sayısı ise 30’a eşittir. 1994 öncesi ve sonrası finansal verileri bulunan karşılaştırma dayanağı kapsamındaki banka sayısı ise 34’dür. Araştırma kapsamına dahil edilen 33 küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının 17’si 1997 yılından itibaren Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bünyesine alınmıştır.

IV. ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 2’de ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış finansal değişken değerleri arasında 1994 öncesi ve sonrası için Wilcoxon işaretli sıra testinin sonuçları verilmektedir.

4.1. Sermaye Yeterliliği

Mevduat sigorta sistemi öncesi ve sonrası ortanca değerler arasında yapılan Wilcoxon işaretli sıra testi, “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların 1994 sonrası dönemde sermaye yeterliliği oranlarında istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde düşüş olduğunu göstermektedir. 1994 sonrası sözkonusu bankaların %73’ünde sermaye standart oranı, %66’sında ise (öz kaynak + toplam kar)/(mevduat + mevduat dışı kaynaklar) oranı karşılaştırma dayanağı kapsamındaki bankalara göre düşüş göstermiştir. “Ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının sermaye yeterliliği oranları bankacılık sektörüne nazaran hem mevduat sigorta sistemi öncesi, hem de sonrası daha düşük değerlere sahiptir. Bu bulgular, ahlaki tehlike sorununun bankaların sermaye yeterliliğini azalmasına neden olduğunu göstermektedir.

4.2. Kredi Riski

Araştırma öngörülerimiz, bankaların mevduat sigorta sistemi sonrası bankaların kredi riskinde bir yükselme olacağını öngörmektedir. Bu öngörünün testi için kullanılacak temel kredi riski ölçütü ise takipteki krediler/toplam krediler oranıdır.

Bu oranın analizi, mevduat sigorta sistemi sonrasında “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların takipteki krediler/toplam krediler oranı istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde bir artış gösterdiğini göstermektedir. Söz konusu bankaların %67’sinde bu oran, karşılaştırma dayanağı kapsamındaki bankaların oranlarına göre artış göstermiştir. Dikkati çeken önemli noktalardan birisi, 1994 öncesi ve sonrasında “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının takipteki kredilerinin toplam krediler içerisinde oranının diğer bankalara göre daha yüksek olmasıdır. Bankaların kredi hacmi ölçütü olan toplam krediler/toplam aktifler oranı ise

Tablo 2**Mevduat Sigortası Sisteminin Banka Performansı Üzerinde Etkisinin Analizi: “Ahlaki Tehlike” Sorununa Yüksek Duyarlı Bankalar**

Bu tabloda “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının 1994 öncesi ve sonrası karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış finansal değişkenleri arasında farklılaşımın test sonuçları verilmiştir. Her bir finansal oran için kullanılabilir gözlem sayısı, 1994 öncesi ve sonrasına ait ortalama ve ortanca değer ile standart sapma istatistiği verilmiştir. Sondan ikinci sütunda 1994 öncesi ve sonrası dönemlere ait ortanca değerler arasında Wilcoxon işaretli sıra testi Z-istatistiği, en son sütunda ise araştırma öngörülerine uygun değişim gösteren banka yüzdesi verilmiştir. Araştırmamızda 1994 senesinin ayırım yılı olarak alınmasının temel nedeni, %100 mevduat sigortası sisteminin bu yılda Türkiye’de yasalaşarak, uygulamaya başlanmasıdır.

<i>Değişkenler</i>	<i>N</i>	<i>1994</i>	<i>1994</i>	<i>1994</i>	<i>1994</i>	<i>Ortalama Değişim (Ortanca)</i>	<i>Ortancalar</i>	<i>Öngörülere Uygun Değişim Gösteren Bankalar Yüzdesi</i>
		<i>Öncesi Ortalama (Ortanca)</i>	<i>Öncesi Standart Sapması</i>	<i>Sonrası Ortalama (Ortanca)</i>	<i>Sonrası Standart Sapması</i>		<i>Arasında Farkın Z-Istatistiği (1994 Öncesi ve Sonrası)</i>	
Sermaye Standart Rasyosu	15	-0,001 (-0,020)	0,077	0,073 (-0,041)	0,391	0,074 (-0,021)	2,44**	0,73
(Özkaynak + Toplam Kar) / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynak)	30	0,068 (-0,006)	0,197	-0,003 (-0,044)	0,127	-0,071 (-0,038)	2,00**	0,66
Toplam Krediler / Toplam Aktifler	30	-0,029 (0,004)	0,124	0,019 (0,023)	0,111	0,048 (0,019)	1,35	0,53
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	30	0,021 (-0,011)	0,077	0,095 (0,005)	0,342	0,074 (0,016)	1,66*	0,67
Döviz Pozisyonu / Özkaynak	30	0,685 (0,345)	1,149	1,231 (0,668)	1,950	0,546 (0,323)	1,27	0,60
Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	30	0,560 (0,092)	2,468	-0,064 (-0,106)	0,232	-0,624 (-0,198)	3,47***	0,83
Vergi Öncesi Kar / Ortalama Toplam Aktifler	30	0,021 (0,023)	0,041	-0,001 (-0,013)	0,051	-0,022 (-0,036)	1,97**	0,63
Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	30	0,713 (0,057)	1,862	0,035 (-0,340)	1,097	-0,678 (-0,397)	2,27**	0,63
Toplam Gelirler / Toplam Giderler	30	0,107 (0,043)	0,297	-0,119 (-0,197)	0,269	-0,226 (-0,240)	3,43***	0,83
Faiz Gelirleri / Ort. Getirili Aktifler	30	0,039 (0,001)	0,143	0,093 (0,087)	0,118	0,054 (0,086)	1,62	0,57
Faiz Giderleri / Ort. Götürülü Aktifler	30	-0,001 (-0,022)	0,121	0,036 (0,022)	0,118	0,037 (0,044)	2,48**	0,67
(Personel Gideri + Kıdem Tazminatı) / Toplam Aktifler	30	-0,000 (-0,002)	0,015	0,006 (0,003)	0,014	0,006 (0,005)	2,05**	0,70
Faaliyet Gideri / Toplam Aktifler	30	-0,091 (-0,004)	0,017	0,005 (0,002)	0,019	0,096 (0,006)	1,22	0,57

*, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

“ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankalarda 1994 sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim göstermemiştir.

4.3. Döviz Pozisyonu Riski

Döviz pozisyonu/öz kaynak oranına bakıldığında, “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların 1994 sonrasında döviz pozisyonu riskinin istatistiksel olarak anlamlı değişim göstermediği görülmektedir. Söz konusu bankaların döviz pozisyonu değişkeninin mutlak değerleri, mevduat sigorta sistemi öncesinde ve sonrasında da, bankacılık sektörüne göre daha yüksek döviz pozisyonu riskine sahip olduklarını göstermektedir.

4.4. Likidite Riski

Likidite riski değişkenine göre de durum iyi değildir. “Ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların mevduat sigorta sistemi sonrasında karşılaştırma dayanağına göre ayarlanmış likit aktifler/(mevduat + mevduat dışı kaynaklar) oranı 1994 yılından sonraki dönemde istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı düşüş göstermiştir. Bankacılık sektöründeki diğer bankaların ortanca değerine göre likidite oranı düşüş gösteren küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının oranı %83’dür. Söz konusu bankaların likidite oranının mutlak değerine bakıldığında, mevduat sigorta sistemi öncesinde ve sonrasında da, bankacılık sektörüne göre daha düşük likiditeye sahip olduklarını gözlemlenmektedir.

4.5. Gelir Gider Dengesi

Bankaların gelir-gider dengesi araştırmamızda üç farklı değişken ile ifade edilmiştir. Bu üç değişkenin tümüne bakıldığında “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların, mevduat sigorta sisteminin getirilmesinden sonraki dönemde, istatistiksel olarak anlamlı düşüşler olduğu görülmektedir. Vergi öncesi kar/ortalama toplam aktifler oranındaki düşüş %5, faiz gelirleri/faiz giderleri oranındaki düşüş %5, toplam gelirler/toplam giderler oranındaki düşüş ise %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının %63’ünde vergi öncesi kar/ortalama toplam aktifler oranı, %63’ünde faiz gelirleri/faiz giderleri oranı, %83’ünde ise toplam gelirler/toplam giderler oranını düşüş göstermiştir. Sonuçlar, mevduat sigorta sisteminin getirilmesinden sonra, “ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların gelir-gider dengesinin bozulduğunu göstermektedir.

4.6. Faiz Gelir ve Giderleri

Ahlaki tehlike sorunu işletmelerin ortalama faiz yükünün arttığını ifade etmektedir. Araştırma bulgularımız bu öngörüü doğrular niteliktedir. “Ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların, 1994 sonrası dönemde, faiz giderleri/ortalama götürülü aktifler oranı %5 anlamlılık düzeyinde artış göstermiştir. Küçük ölçekli yerli özel ticaret

bankalarının %67'sinde artış eğilimi gözlemlenmiştir. Söz konusu bankaların faiz gelirleri/ortalama getirili aktifler oranında ise istatistiksel olarak anlamlı değişim gözlemlenmemiştir.

4.7. Temsilcilik Maliyeti

Temsilcilik maliyetinin esas göstergeleri faaliyet giderleri ile personel gideridir. “Ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlı” bankaların (personel gideri + kıdem tazminatı)/toplam aktifler oranında istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir artış olduğu, faaliyet gideri/toplam aktifler oranında ise istatistiksel olarak anlamlı bir değişimin olmadığı görülmektedir. Bulgular araştırma öngörülerine uygun olarak, mevduat sigortası sistemi sonrası işletmelerin temsilcilik maliyetlerinin arttığını göstermektedir.

V. SONUÇ VE TARTIŞMA

Oluşturduğumuz teorik çerçeve %100 güvenceli doğrudan mevduat sigortasının bankacılık sektöründe ahlaki tehlike sorununa, bu sorunun ise Türk bankacılık sektörünün 1994 sonrası dönemde kötü performansına neden olduğu hipotezini önermektedir. Ekonomide %100 güvenceli mevduat sigorta sisteminin olduğu durumlarda, getiriden faydalanan taraf (mevduat sahibi ve bankalar) ile riski üstlenen tarafın (nihai olarak vergi ödeyiciler) farklı olması bankacılık sektöründe asimetrik bilgi ve sonuçta, ahlaki tehlike sorunu doğurmaktadır. Ahlaki tehlike sorunu ise özellikle, bu soruna yüksek duyarlılığı olan küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının performansının kötüleşmesinin nedenidir.

Araştırma bulgularımız, oluşturduğumuz teorik çerçeveyi doğrular niteliktedir. Türkiye’de 1994 yılında uygulanmaya başlayan %100 güvenceli mevduat sigorta sistemi sonrasında ahlaki tehlike sorununa yüksek duyarlılığı olan küçük ölçekli yerli özel ticaret bankalarının sermaye yeterliliğini kaybettikleri, kredi, likidite risklerinin arttığı, gelir-gider dengesinin bozulduğu, ortalama faiz yükünün arttığı ve temsilcilik maliyetinin yükseldiği araştırma bulgularımız arasındadır. Banka performans değişkenlerindeki değişimler ekonomik konjonktürün etkisinden arındırıldığı için bu kötüleşmenin ana nedeninin %100 güvenceli mevduat sigorta sisteminin getirdiği ahlaki tehlike sorunu olması olasıdır.

KAYNAKÇA

Akerlof, G. A. and P. Romer (1993) ‘Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit,’ *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 2, pp. 1-73.

Allen, F. and D. Gale (1998) ‘Optimal Banking Crises,’ *Journal of Finance*, Vol. 53, issue 4, pp. 1245-1284

Barth, J., G. Caprio and R. Levine (2001) ‘Prudential Regulation and Supervision: What Works and What Doesn’t,’ *World Bank mimeo*.

Beck, T (2001) 'Deposit Insurance as a Private Club: Is Germany a Model?' *World Bank mimeo*.

Calomiris, C. and A. Powell (2000) 'Can Emerging Market Bank Regulators Establish Credible Discipline? The Case of Argentina,' *World Bank mimeo*.

Demirgüç-Kunt, A. and E. Detragiache (2000) 'Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability?' *IMF Working Paper 00/3*.

Demirgüç-Kunt, A. and H. Huizinga (1999) 'Market Discipline and Financial Safety Net Design,' *World Bank Policy Research Working Paper 2183*.

Kane, E. J. (1995) 'Three Paradigms for the Role of Capitalization Requirements in Insured Financial Institutions,' *Journal of Banking and Finance*, Vol. 19, 431-459.

Kane, E. J. and A. Demirguc-Kunt (2001) 'Deposit Insurance Around the Globe: Where Does It Work?' *NBER Working Paper*, Nr. 8493.

Mattesini, F. (1993) *Financial Markets, Asymmetric Information and Macroeconomic Equilibrium*, Dartmouth Publishing, Vermont. USA.

McKinnon, R. I. and H. Pill (1999) 'Exchange Rate Regimes for Emerging Markets: Moral Hazard and International Overborrowing,' *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 15, 19-38

Mesutoğlu, B. (1997) 'Dünyada Mevduat Sigortası Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler,' *Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi*, Ankara: